

OLSZTYN ALLENSTEIN

powiat Olsztyn komornictwo Olsztyn

zamek kapituły warmińskiej

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

Widok Olsztyna w 1826 r., w głębi po lewej zamek, w środku ratusz, na pierwszym planie kościół św. Jakuba, rys. J. M. Giesege

Widok na zamek od południa, od strony miasta

Zamek kapituły warmińskiej w Olsztynie jest jednym z piękniejszych zamków regionu. Dobrze zachowany w swym gotyckim kształcie ceglanej twierdzy, z wyniosłą wieżą obronną w narożu, interesującym późnobarokowym skrzydłem od strony miasta, urokliwym dziedzińcem ze studnią i posagiem „Baby Pruskiej” – zachwyca architekturą i klimatem, który tworzy. Dawne fosy, międzymurza i dalsze otoczenie porasta dziś parkowy starodrzew, a zamkowe wzniesienie od zawsze oblewa Łyna (w j. pruskim *Alne*), dopełniając malowniczości obronnego założenia.

Założycielami zamku i miasta byli przedstawiciele kapituły warmińskiej. Po podziale ziem pruskich na diecezje w roku 1243, pierwszy biskup diecezji warmińskiej, Anzelm, otrzymał, zgodnie z postanowieniami traktatu, trzecią część terytorium diecezji, jako dominium biskupie (na którym biskup sprawował

Widok na zamek od północy, od strony Łyny, po lewej dawny dom główny (skrzydło północno-wschodnie)

także władzę świecką). Z obszaru dominium biskup był zobowiązany wydzielić trzecią część kapitulę katedralnej – kolegium kanoników doradzającemu biskupowi, dbającemu o katedrę i warownię fromborską (główną siedzibę kapituły), sprawującemu na powierzonych mu terytoriach rzeczywistą władzę feudalną. Obszar dominium biskupiego (późniejszej Warmii) podzielono z czasem na dziesięć komornictw. Proces przekazywania terytorium kapitule trwał długo, następca Anzelma, biskup Henryk Fleming nadał jej komornictwo fromborskie i melzackie (Melzak / Pieniężno), a dopiero w 1346 roku biskup Herman z Pragi dokonał podziału południowego obszaru dominium i przeznaczył kapitule największe z komornictw – olsztyńskie. Kapituła, podobnie jak biskup, a przede wszystkim Zakon, zagospodarowywała zdobyte terytorium prowadząc akcję osiedleńczą, lokując nowe wsie i miasta, budując

zamki, a także młyny, cegielnie, tartaki i karczmy, które to inwestycje, oprócz pobieranych czynszów i podatków, przynosiły jej spore dochody. Będąc częścią systemu obronnego państwa krzyżackiego, kapituła zobowiązana była również (podobnie jak biskup) do ochrony swoich miast i wsi oraz wspomagania wojennych działań Krzyżaków swoimi wojskami.

W ramach kolonizacji południowej Warmii, kapituła katedralna postanowiła około 1348 roku wznieść na terenie dzisiejszego Olsztyna swój najważniejszy zamek – siedzibę administratora swoich ziem („dóbr wspanłych”) – i założyć obok miasta. Warownia ta miała się stać również bezpiecznym skarbcem i spich-

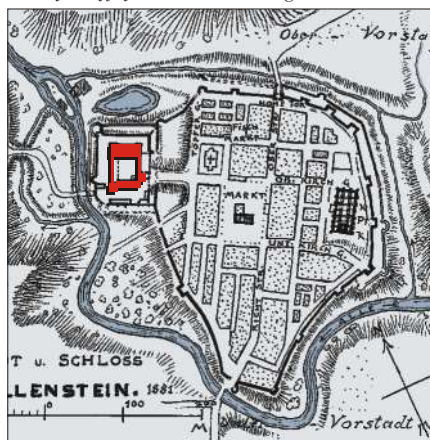
© Studio Arta

Panorama zamku i Starego Miasta od północy; na stronie obok – rekonstrukcja średniowiecznego zamku

lerzem kapituły. Murowaną budowlę zaczęto wznosić już w połowie XIV wieku, równocześnie powstawała przyzamkowa osada. Nowo powstające miasto otrzymało przywilej 31 X 1353 roku, a w dokumencie lokacyjnym zamek kapituły był wzmiankowany jako już istniejący, tak jak folwark zamkowy, młyn i kanał młyński. Zamek wraz z osadą od pruskiej nazwy rzeki otrzymały miano Allenstein – „Zamek / Twierdza nad Łyną”. Olsztyn jest spolszczonym brzmieniem niemieckiej nazwy, które w dokumentach źródłowych notowano już w XV wieku.

Zamek i miasto ulokowano w miejscu z natury obronnym. Wiadomo, że przedstawiciele kapituły już wiosną 1348 roku poszukiwali dogodnej lokalizacji zamku i miasta. Początkowo wybrano inne miejsce (na którym powstał późniejszy Stary Olsztyn), ale wkrótce zmieniono je na korzystniejsze, kilka kilometrów na północ, w szerokim zakolu Łyny. Warownię wybudowano w opozycji do miasta, na wzniesieniu, na wschodnim brzegu Łyny, a miasto po jego południowo-wschodniej stronie, w zakolu rzeki.

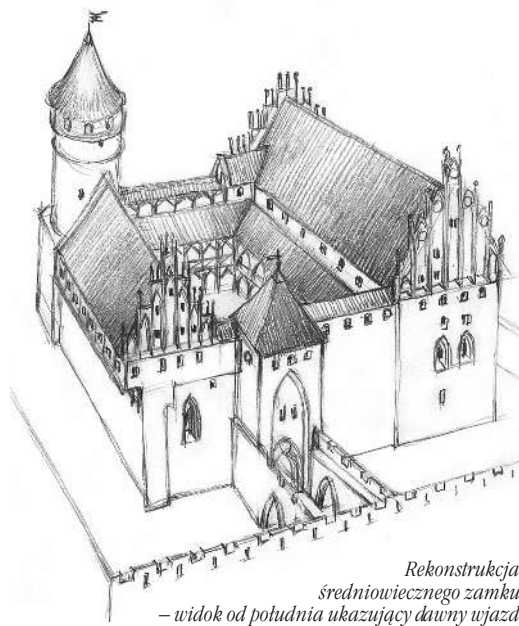
Plan sytuacyjny miasta i zamku, wg K. Steinbrechta

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.wydawnicze.pl

Założenie zamkowe w Olsztynie od razu powstawało jako warownia o dużych walorach obronnych, a jego kształt i usytuowanie miały także podkreślać zwierzchnią rolę wobec miasta. Po drugiej stronie Łyny, od północnego zachodu, założono zamkowy folwark, a u podnóża zamku, na spiętrzonyj Łynie, młyn. Folwark pełnił zapewne funkcję przedzamcza, przez jego teren prowadziła też droga na zamek. Rzeka oblewała zamek i miasto od zachodu i południa. Obydwa powstające niezależnie założenia obwiedziono murami obronnymi, zamek otaczała szeroka i głęboka fosa zasilana wodami Łyny, dodatkowo oddzielając go od miasta.

Zamek wybudowano z cegły, na podmurówce z kamienia. Założenie powstało na planie czworokąta, z dwoma skrzydłami: podpiwniczonym głównym skrzydłem mieszkalno-gospodarczym od północnego wschodu i naprzeciwległym skrzydłem gospodarczo-administracyjnym. Oba połączone murami kurtynowymi. Pośrodku powstał kwadratowy dziedziniec ze studnią, a w narożu zachodnim stała główna wieża obronna. Zamek otoczono dodatkowym murem obronnym, z basztami na narożach, tworząc tym samym obronny międzymurze (par-

cham). Na szerokim międzymurzu od strony Łyny (północno-zachodnim) wybudowano stajnie i inne zabudowania gospodarcze. Główny i jedyny wjazd na zamek – dla wzmocnienia obronności – prowadził nie od strony miasta, ale od północnego zachodu, przez drewniany most na Łynie i bramę dolną, przy wieży i wzdłuż wyniosłej, obronnej ściany skrzyd-

Obecna (od XVIII w.), główna droga wjazdowa na zamek od strony miasta

ła południowo-zachodniego. Bramę na dziedziniec (górną) umieszczono w murze kurtynowym od strony miasta, w wieży bramnej stojącej z boku, wyraźnie na osi jednej z wyznaczonych ulic budowanego miasta. (Groble, po której wiedzie dziś główna droga na zamek, usypano dopiero w drugiej połowie XVIII wieku.) Główne prace budowlane, nadające zamkowi gotycką, niewiele przekształcaną później formę, trwały do początku XV wieku, a fortyfikacje rozbudowywano jeszcze przez następne dziesięciolecia. Budowa warowni przebiegała w kilku fazach, w każdej z nich starano się utrzymać zamek w pełnej gotowości obronnej. Najpierw wybudowano trzykondygnacyjny dom główny, kwadratową wieżę (z przynajmniej jednokondygnacyjną nadbudową cylindryczną) w narożu i zamykające czworobok dziedzińca